

LAICIZAREA ȘI DIVERSIFICAREA TIPARULUI ÎN MOLDOVA SECOLULUI XVIII

Viorica NASTAS

Universitatea Tehnică a Moldovei

Abstract: În studiul de față, ne-am propus o analiză asupra domeniului tiparului moldovenesc din secolul al XVIII-lea, oprindu-ne asupra tipăriturilor din acea perioadă. Am constatat, că pe parcursul unei perioade de un secol, (ce constituie prezentul obiectiv de studiu), edițiile ieșite de sub tipar, în proporție covârșitoare sunt de tematică religioasă. Însă, atenția a fost concentrată asupra lucrărilor cu caracter laic. Ținem să semnalăm în acest articol, valoarea edițiilor laice ale perioadei menționate, studiul cărora a contribuit la reconstituirea și identificarea istoriei tiparului moldovenesc.

Cuvinte-cheie: laic, tipar, carte, decor, tipografie, gravor.

În prezent, istoriografia face posibilă afirmația că procesul de tipărire a cărților în Moldova, a demarat la mijlocul secolului al XVII-lea. Perioadă marcată de activitatea primei tipografii de la Mănăstirea Trei Ierarhi și de cea de-a doua tipografie, instalată tot la Iași, prin contribuția, *Mitropolitului Dosoftei*. Considerăm aceste unități, ca o proprietate a vechii noastre culturi, în care cartea bisericească tipărită categoric a fost dominantă.

Secolul al XVIII-lea pentru Moldova, debutează cu un declin economic, cauzat de instaurarea unui regim turco-fanariot. În această perioadă, după Vl. Chiriac, în Moldova „de la sfârșitul secolului al XVII-lea și până în anul 1726, nu s-a tipărit nicio carte în limba moldovenească”.

Motivul acestei stagnări, se rezumă la condițiile social-economice complicate de atunci. Totuși, ultimul deceniu al secolului XVIII, între anii 1743-1753, este promovată o politică de reforme, favorabilă și pentru domeniul tiparului. În acest răstimp, activitatea tipografică este dezvoltată de către dascălul grec – *Duca Sotiriovici*. Invitat de către domnul C. Mavrocordat, el vine cu propriile scule tipografice, fiind un gravor iscusit și primul tipograf-editor particular din Moldova. Întrunind în persoana sa nu numai proprietarul și editorul, dar și traducătorul, tipograful, gravorul, implicit corector și îngrijitor al ediției, *Duca Sotiriovici* marchează în tipografia românească o perioadă distinctă, anticipând pe tipografiile-cărturari de mai târziu, Gh. Asachi și Heliade. În pofida statutului său particular, *Sotiriovici* era dependent de biserică, fapt ce se răsfrânge și asupra tipăriturilor sale.

Arta tiparului Moldovei de la sfârșitul secolului al XVII-lea și din prima jumătate a secolului al XVIII-lea, este parte componentă a artei religioase (de rand cu cea iconografică), dominând tehnica ilustrării prin metoda xilogravurii. Activitatea *Mitropolitului Dosoftei*, dar și a lui *Duca Sotiriovici*, s-a remarcat printr-un număr impresionant de ediții pentru acea perioadă.

Conținutul dar și tematica edițiilor din perioada de după *Sotiriovici*, devine mai variată. Astfel, în perioada următoare, pe lângă literatura religioasă apar tipărituri cu tematică diferită de cea bisericească, ce urmau să deschidă calea tiparului laic.

Am menționat anterior, că de la primele ediții imprimate în Moldova în perioada cunoscută sub numele de epoca lui Vasile Lupu, și până la cele ale lui *Dosoftei*, când se introduce limba română în biserică – cărțile sunt de factură religioasă.

Însă obiectul prezentului studiu, îl constituie perioada secolului al XVIII-lea, în care tiparul își fortifică activitatea de producere și răspândire a cărților. Acest motiv a fost potențat de instaurarea unui număr puțin mai mare de tipografii, în raport cu secolul precedent. Spre exemplu, în Moldova secolului XVIII, cele mai active centre tipografice, erau stabilite la mitropolia din Iași, episcopia din Rădăuți și pentru o perioadă mai scurtă Dubăsari (1794-1796) și Movilău (1796-1800).

Totuși, încă, marea majoritate a tipăriturilor acestei perioade este formată din cărți de literatură religioasă. Fapt explicabil, prin tutelarea tipografiilor de către domni sau de către ierarhi cu sprijin domnesc, având ca prim scop solidificarea credinței religioase și a autorității bisericii.

În linii generale, activitatea tipografică este mai bogată și mai susținută în Țara Românească, ceea ce se explică prin condițiile istorice care au asigurat acestei țări, o poziție economică superioară, în vreme ce pentru Moldova, secolul al XVIII-lea, începe cu un regres economic, dependent de regimul turco-fanariot instaurat.

Războiul ruso-turc dintre anii 1787-1792, a făcut ca Moldova să ajungă sub administrația rusă. În această perioadă, activitatea tipografică este continuată de *Mihail Strilbițkii*, care întemeiază la Iași, în anul 1785 o tipografie privată, trecută ulterior la Dubăsari. Dintre circa 32 de titluri tipărite – 14 sunt ediții laice. Menționăm *Celor ce iubesc a cerca vrednice învățături din fiziognomie* de I. Lafater (Iași, 1785), *Calendariu pe 112 ani* (Iași, 1785), cel mai vechi calendar românesc din Moldova și *Poezii noo* de Ioan Cantacuzino (Dubăsari, 1796).

În anul 1796, M. Strilbițkii își mută oficina la Movilău, pe Nistru, unde tipărește *Istoria a Alexandrului celui Mare și a lui Darie din Persida împărat*.

Menționăm tematica variată a cărților imprimate la Dubăsari și Movilău, afirmând cu certitudine faptul că secolul al XVIII-lea, a dat tiparului din Moldova un accentuat caracter laic. Arta tiparului lui Mihail Strilbițkii a creat o nouă orientare artistică, deosebită celei din secolul trecut. Edițiile sale, caracterizându-se printr-o manieră original-simplistă de ornamentare și constituire a paginii de zaț.

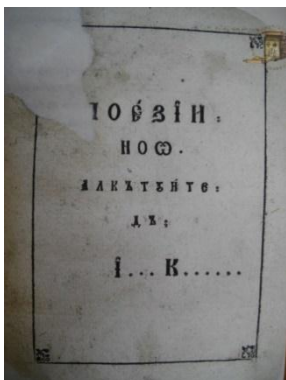


Fig. 1. Pagina de titlu
Poezii Noo

Semnalăm totuși și o prezență avantajoasă a edițiilor cu caracter religios. Astfel că, Biblioteca Națională a Republicii Moldova, în sectorul „Carte veche și rară”, păstrează câteva ediții cu însemnări ce dovedesc imprimarea la tipografia lui Mihail Strilbițkii: *Catavasier* – tipărit în negru și roșu, *Psaltire* – tipărită într-o singură culoare, cu pagini bine organizate și bogat ornamentate, un *Ceaslov* – ce conține 15 gravuri semnate de Mihail și Policarp Strilbițchi și un *Octoih* – tipărit în anul 1786 la Iași.

Debutul cărții laice poate fi considerat apariția ediției tipărite de M. Strilbițkii, cu titlul „Poezii noo”. Este prima carte de versuri, imprimată în Moldova ca unitate conceptuală și arhitectonică, istoric datând din secolul al XVIII-lea. Caracterul laic este determinat de atât de titlul cărții, de conținutul cât

și de denumirile versurilor – „Cîntarea cîntărilor”, „Poveste”, „Tînguire”, „Cîntecul grădinăresc”, „Cîntecul păstoresc”, „Cîntec bețivesc”.

Construcția compozițională a paginii de zaț, se supune principiilor de echilibrare a punctului grafic care reprezintă textul aliniat pe stînga și spațiul fără text al hîrtiei.

Pagina de titlu (fig. 1) este bine structurată, cu patru elemente de decor în colțurile paginii. Pe aceasta, sunt înscrise titlul volumului și mai jos, ascuns sub inițiale numele lui Ioan Cantacuzino. După Efim Levit „anonimatul a înfățișat în perioada dată un fenomen foarte răspândit, iar cauza lui primordială constă în marea omogenitate a liricii la ora începuturilor ei.”

Caracterul laic al acestei ediții repercutează și aspectele literar și lingvistic, au fost o preocupare pentru mulți cercetători, „interesul istoric, pe care îl prezintă culegerea de „Poezie noo”, este de netăgăduit. Ea întregeste tabloul dezvoltării literaturii naționale din perioada înfiripării ei, demonstrînd clar că procesul literar din acea fază era mai bogat în manifestări decît s-a știut pînă acum”. (Efim Levit, *Ioan Cantacuzino în Noua revistă filologică*, Anul III, Nr. 1-2 (5-6), 2012)

Afirmarea caracterului laic, devine tot mai pronunțată, odată cu apariția *Calendarului*, imprimat la Iași, în anul 1785, (fig. 2). Alcătuitorul și traducătorul acestui calendar este arhimandritul Vartolomei Măzăreanu, tipografi și gravori ai cărții fiind protoiereii (protopopii) Mihail și Policarp (fiul lui Mihail) Strilbițki. Tipărit cu caractere rusești cursive, acesta cuprinde un *Rojdanic*¹ foarte dezvoltat, pe zodii, dar rînduit tot în ordinea lunilor anului, începând cu ianuarie (după structura calendarului roman). Traducerea s-a realizat, probabil, după un calendar publicat la Moscova, în 1710 (v. Tomescu, 1957, 32), iar prototipul acestui tip de *Rojdanic* pare a fi unul grecesc, după Naum Râmnicănu.



Fig. 2. Calendar
imprimat de
M. Strilbițkii

Pe lângă preocuparea sa de a tipări și ediții „nebisericesti”, tot mai proprii lumescului, M. Strilbițkii a propășit și munca de gravor, fiind prezentată prin numeroasele gravuri, chenare și viniete, care ulterior vor fi preluate și pentru edițiile ieșite de sub tiparul tipografiei din Noul-Neamț. Astfel că, în anul 1800 el dăruiește teascul său tipografic Mănăstirii Neamț, unde, mai tîrziu prin anul 1825, apare prima ediție în română a *Descrierii Moldovei de Dimitrie Cantemir*.

Cea mai mare parte a edițiilor secolului al XVIII-lea, sunt cărți cu conținut și subiect determinate în principal de nevoile bisericii. Constrângerile politice asupra culturii, iluminării, contiguu și asupra tiparului, au suspendat unele schimbări importante în activitatea de tipărire. Factorul progresiv, a fost publicarea unor lucrări destinate nu pentru serviciul bisericii, ci pentru citirea de zi cu zi. Menționăm un grup aparte de cărți destinate predării citirii și scrisului. Textul principalul a constat din rugăciuni, dar în același timp au purtat amprenta personalității pedagogice și literare a editorului. După Vlad Chiriac, un *Abecețar din 1755*, imprimat din „porunca mitropolitului Iacov Putneanul la mitropolia din Iași” „pune începutul tipăririi de cărți laico-didactice moldovenești”. Această ediție, pe lângă cântări și rugăciuni religioase, era ilustrată și

¹ Carte de literatură populară care cuprinde preziceri asupra destinului oamenilor potrivit zodiei în care s-au născut; zodiac

conținea literele alfabetului slavon. Perioada următoare, diversifică tematica edițiilor, tipărindu-se ediții cu caracter didactic. Urmează ediția *Gramaticii Moldovenești*, (1770), editată după modelul moscovit din 1648, a lui Meletie Smotrițhii.

După ce Mihail Strilbițhii, își mută tipografia la Dubăsari, mitropolitul Iacov Stamati la arhiepiscopia din Iași, organizează una nouă, numită *Mitropolitană*, în care a fost tipărit romanul *Critil și Andronius*, precum și lucrările lui Amfilohie Hotiniul, *De obște geografie*, *Elemente aritmetice* și *Gramatica teologhicească*.

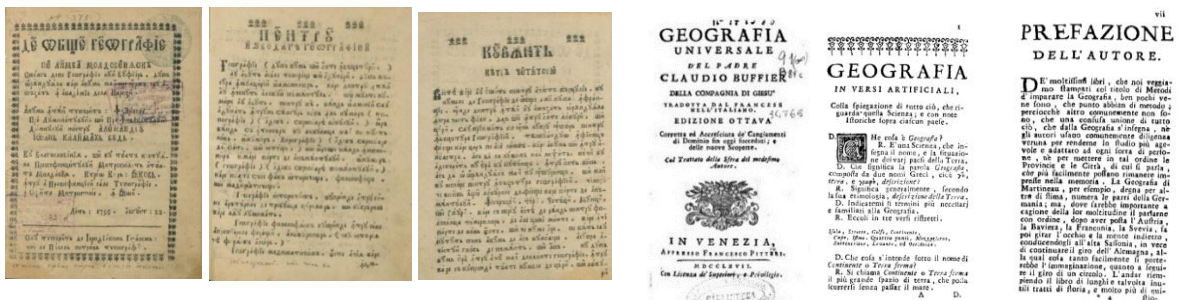
Nu putem însă să nu comunicăm, în contextul studiului, despre ediția *De obște gheografie*, imprimată în anul 1795, cum am menționat de Amfilohie Hotinul – un adevărat poliglot ce cunoștea la perfecție mai multe limbi. Lărgindu-și orizontul științific, acesta a tradus mai multe scrieri, adaptându-le pentru școlile românești, alcătuind și o serie de manuale didactice, fiind un excelent filolog dar și matematician.

Ediția menționată, reprezintă o spectaculoasă evoluție a laicizării tiparului. În alcătuirea lucrării autorul s-a folosit de *Geografia universală a lui Claud Buffier*, scrisă în limba franceză. În anul 1775 această lucrare a fost tradusă în limba italiană și episcopul Amfilohie, întors din Italia o și traduce în română. Lucrarea episcopului însă nu este o simplă traducere, ci o prelucrare și adaptare a ediției lui Buffier, fapt despre care și comunică în pagina de titlu a ediției: „scoasă de pe Geografia lui Bufier, după orânduiala care acum mai pre urmă s-au așezat în academie de la Parizi”.

Spre deosebire de ediția franceză, care începea cu descrierea Franței episcopul Amfilohie începe lucrarea cu descrierea Turciei, din care făceau parte Țările Românești. Iată ce scrie autorul despre Țara Moldovei: „Moldova are al său Domn, care se numește Voievod, are scaun târgul Eșului și al Sucevei, dar fiind țara închinată Turcilor dă dajde. Hotarele Moldovii se încep din vârful munților despre Apus și despre Răsărit (era odată cu Marea Neagră), iară acum cu Bugeagul”.

Pe verso-ul foii de titlu este „Cuvînt cătră cetitoriu” și ocupă trei pagini. Urmează apoi o notă *Pentru izvodirea Gheografieii* și scara cărții: „Geografie este cuvînt grecesc, alcătuit din două cuvinte ghi si grafie, care în limba noastră înseamnă scrisoarea pămîntului”. În introducere, se povestește despre Alexandru Milionianul, ucenicul lui Telete (născut cu 6 veacuri înainte de Hristos) care a măsurat pămîntul și l-a închipuit într-un glob.

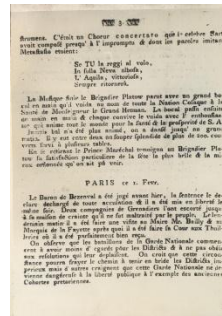
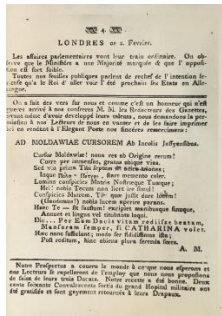
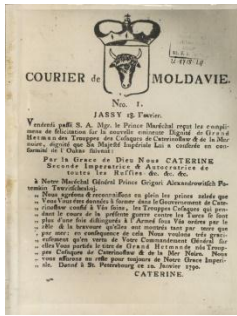
Săracă în ornamentală, precum este și ediția venețiană care a fost model (), această carte, este una din lucrările laice ale secolului al XVIII-lea cu răsunset de valoare științifică. Absolut diferită de edițiile religioase, această lucrare cu elemente de geografie, tratează geografia Europei, Asiei, Africii și Americii precum și aspecte din geografia Moldovei. Cartea conține și un indice geografic, o listă de plante precum și o listă a domnilor Moldovei.



De obște geografie, Amfilohie Hotiniul

Ediția venețiană din anul 1767

Tendința de laicizare se va face simțită tot mai mult spre sfârșitul secolului al XVIII-lea. În această perioadă apare și prima publicație periodică de pe teritoriul Moldovei – ziarul „*Courier de Moldavie*”, în anul 1790. A fost tipărit în incinta Palatului Ghica, (palat care era și cartierul general al cneazului Grigori Aleksandrovici Potemkin, comandantul armatei ruse stabilite la Iași, în timpul războiului ruso-turc, 1787-1792). Ziarul urmă să fie bilingv, dar până la urmă a apărut numai în limba franceză fiind o publicație periodică cu caracter de informare militară. Primul număr fiind și debutul primului ziar monden, căci articolul de esență a constituit o amplă cronică mondenă a unei ceremonii și a unei recepții princiare oferite de Generalul Platow și găzduită de „Marele Vornic Ghika”.



Publicația periodică *Courrier de Moldavie*

Concluzii

În concluzie putem afirma precum că, edițiile tipărite în Moldova în secolul XVIII, cu siguranță continuă per general, tematica și tipologia secolului trecut. Din aspect structural, edițiile cu caracter religios sunt o continuitate a primelor cărți tipărite (*Cazania*, *Șapte taine ale bisericii*, *Pravila* lui Vasile Lupu) și anume: conțin foi de titlu, este prezentă stema Moldovei pe verso foii de titlu s.a.

Mitropolitul Dosoftei continuă, în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, activitatea culturală începută de Varlaam prin elaborarea de lucrări individuale. Contribuția fundamentală a mitropolitului cărturar a fost introducerea limbii române în biserică prin tălmăcirea cărților de ritual, cele necesare slujbei religioase din limbile greacă și slavă și tipărirea lor în noua tipografie de la Trei Ierarhi adusă din Rusia.

După conținut, edițiile secolului al XVIII-lea, pot fi împărțite în trei grupe:

1. Cărți pentru slujbe liturgice, bisericesti sau religioase;
2. Ediții de factură religioasă, dar nu liturgice, destinate citirii în afara bisericii;
3. Cărți cu însușire laică.

În a doua jumătate a secolului XVIII, tematica tipăriturilor devine tot mai diversă – începând să-și piardă treptat caracterul religios specific.

Viziunea religioasă, dominantă în mintea poporului moldovean, a asigurat poziția bisericii în producerea și distribuirea de cărți. Prin urmare, persistă prevalența literaturii de conținut bisericesc-dogmatic și spiritual-moral. Totodată, timp de câteva decenii, procesul de pătrundere a elementelor laice în cartea bisericii a fost realizat, ceea ce a dus la apariția primelor cărți tipărite cu subiecți și tematici aduse din culturile tiparului din Ucraina, Rusia, Franța, Italia ș.a. Acestea au fost primele alfabete, cărți de poezii, calendare.

Apariția primelor cărți laice a necesitat o abordare diferită a măștrilor la producerea de publicații, dezvoltarea de noi forme de caracter organizațional și creativ. Creatorii cărților pentru prima dată s-au familiarizat cu noi tehnici și modalități de proiectare a cărții, a designului său, determinând tipografiile, tipografiile și gravorii să caute noi soluții și noi abordări pentru modelarea aspectului cărții. Astfel, în secolul al XVIII-lea, tehnicile vechilor măștri sunt combinate cu elemente de inovare. În același timp, decorarea cărților din Moldova devine mai modestă și mai simplă.

Bibliografie

1. Chiriac, Vladimir. *Cartea și tiparul în Moldova în secolele XVII-XVIII*. Cartea moldovenească, Chișinău 1977.
2. Simonescu, Dan; Buluță, Gheorghe. *Scurtă istorie a cărții românești*. Demiurg, 1994, p. 101.
3. Mahu, Raisa; Melnic, Laurențiu. „*Hronicul tipografiilor și editurilor din Moldova, 1643-2003*”, 2005.
4. Farmagiu, V., Matei, N., Slutu, C. *Cartea Moldovei (sec. XVII-XIX)*, Știința, Chișinău, 1992.
5. Eugen, Pavel. *Mersul vremii și al „vremilor” în vechile calendare*, Casa cărții de știință, 2012.
6. <http://www.dacoromanica.ro>
7. www.manuscriptorium.com
8. <http://digitool.dc.bmms.ro>